

**Renata Wilgosiewicz-Skutecka,
Alicja Szulc**

**Lektury lekarza – książka Leonarda
Botalla w Bibliotece Uniwersyteckiej
w Poznaniu**

Biblioteka 13 (22), 181-191

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

RENATA WILGOSIEWICZ-SKUTECKA,
ALICJA SZULC

Lektury lekarza – książka Leonarda Botalla w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu

STRESZCZENIE. Wśród druków francuskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu znajduje się interesujący zbiór (klocek) szesnastowiecznych traktatów medycznych, wydany w Lyonie przez Guillaume'a Rouillé oraz Paula Miraillet, zawierający dwa dzieła Galena: *De naturalibus facultatibus libri tres* (1548) i *De bono et malo succo, liber unus* (1547) oraz traktat Donato Antonio Altomare *De alteratione, concoctione, digestionem, praeparatione, ac purgatione: ex Hippocratis et Galeni sententia methodus* (1548). Wolumin ten należał do Leonarda Botalla (1519-1587), włoskiego anatoma i chirurga, medyka królów francuskich, i nosi ślady jego lektury – liczne marginalia, podkreślenia i komentarze w języku łacińskim. Pobieźna analiza tego materiału rękopiśmiennego, zwłaszcza wielu krytycznych uwag Botalla wobec poglądów Galena, pozwala widzieć w tych zapiskach świadectwo przemian zachodzących w medycynie w XVI wieku, która dopiero w tym okresie stała się nauką w pełni nowożytną. Przedstawiona w niniejszym artykule ogólna charakterystyka woluminu jest jedynie wprowadzeniem do szczegółowej analizy zapisków Leonarda Botalla, która pozwoliłaby historykom medycyny dokładniej zrekonstruować poglądy lekarza z Asti, będące świadectwem recepcji dzieł Galena w XVI wieku i toczącej się wokół nich dyskusji.

SŁOWA KLUCZOWE: Leonardo Botallo, medycyna XVI wieku, galenizm, stare druki, Biblioteka Uniwersytecka – Poznań

Wśród druków francuskich XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu znajdujemy interesujący wolumin dzieł Galena (ca 130-200 rok n.e.), wybitnego anatoma, badacza i erudyty, lekarza, który wywarł ogromny wpływ na rozwój nauk medycznych w okresie średniowiecza i renesansu. Egzemplarz ze zbiorów BU to klocek trzech traktatów wydanych w Lyonie przez Guillaume'a Rouillé oraz Paula Miraillet,

zawierający dwa dzieła Galena: *De naturalibus facultatibus libri tres* (1548)¹ i *De bono et malo succo, liber unus* (1547)², oraz traktat włoskiego lekarza Donato Antonio Altomare (1506-1562) *De alteratione, concoctione, digestionem, praeparatione, ac purgatione: ex Hippocratis et Galeni sententia methodus* (1548)³. Klocek ten – interesujący z pewnością już jako przykład zbioru szesnastowiecznych druków medycznych – budzi jednak szczególne zainteresowanie ze względu na swą proveniencję. Książka należała do Leonarda Botalla (1519-1587), włoskiego anatoma i chirurga, medyka królów francuskich. Na karcie tytułowej pierwszego dzieła Galena znajduje się rękopiśmienny wpis *Leonardi à bottallis aste[n]sis* (il. 1), którym Botallo sygnował swoje książki⁴. Klocek nosi ślady jego lektury – liczne marginalia, skreślenia, podkreślenia i komentarze w języku łacińskim.

Leonardo Botallo⁵ (ur. około 1519 roku w Asti) po ukończeniu studiów medycznych na uniwersytecie w Padwie dołączył do wojsk francuskich. Zauważony przez Katarzynę Medycejską został medykiem na dworze francuskim⁶ i pozostał tu aż do śmierci (1587). Otaczał opieką medyczną również Karola IX, jego żonę Elżbietę Austriacką oraz brata – Henryka Walezego, którego leczył najpierw jako księcia d’Anjou, później już jako króla Francji Henryka III. Jaqueline Boucher⁷, opisując dwór Henryka III, podkreśla, że było na nim wielu lekarzy – w latach 1572-1574 na liście medyków królewskich widnieje 17 nazwisk, w 1584 jest ich 9. Wśród nich w spisie z 1574 roku znajdujemy nazwisko Botalla. Jako lekarz króla wielokrotnie puszczał krew Henrykowi III, co było w tym czasie przez część lekarzy uznawane za metodę leczenia i rozpoznawania chorób (nawet jeśli analiza upuszczonej krwi nie miała poważnych podstaw naukowych)⁸.

¹ C. Galenus, *De naturalibus facultatibus libri tres...*, Lugduni 1548 [oraz współwyd.:] *Claudii Galeni An sanguis in arteriis natura contineatur liber*, sygn. SD 314 I.

² C. Galenus, *De bono et malo succo, liber unus...*, Lugduni 1547, sygn. SD 315 I.

³ D.A. Altomare, *De alteratione, concoctione, digestionem, praeparatione, ac purgatione: ex Hippocratis et Galeni sententia methodus*, Lugduni 1548, sygn. SD 316 I.

⁴ W Bibliothèque Sainte Geneviève w Paryżu znajdują się dwa druki należące do Leonarda Botalla: C. Galenus, *Les six principaux livres de la thérapeutique*, Paris 1554 oraz M. Nizolius, *Observationum in M.T. Ciceronem*, Albinio 1535 – na obu widnieje rękopiśmienna zapiska proveniencyjna na karcie tytułowej: *Leonardi à Botallis Astensis*.

⁵ Inne formy jego nazwiska: Botal, Botel, Botalli, Bottalli, Botallus, Bottallus.

⁶ *Dizionario biografico degli Italiani*, t. 13, Roma 1971, s. 351-352.

⁷ J. Boucher, *Société et mentalités autour de Henri III*, t. 3, Lille-Paris 1981, s. 15.

⁸ Zabieg ten bywał również stosowany jako środek zapobiegawczy – puszczenie „złej krwi” miało pomóc oczyścić ciało, pozbyć się przyczyny choroby (przyczyny zła). Czasem (zwłaszcza w przypadkach nadciśnienia) puszczenie krwi poprawiało samopoczucie pacjenta, powodowało jednak osłabienie organizmu, a w połączeniu

II. 1. Strona tytułowa traktatu Galena *De naturalibus facultatibus...* z zapiską proweniencyjną Botalla

Na praktyce lekarskiej jednak Botallo nie poprzestawał. Prowadził studia nad anatomią, a swoje spostrzeżenia i odkrycia opisywał w publikowanych traktatach. Pierwszą książkę *De curandis vulneribus sclopettorum* wydał w 1560 roku w lyońskiej oficynie Guillaume'a Rouillé. O jej znaczeniu i poczytności świadczyć może fakt, że do końca XVI wieku została wydana trzykrotnie (Wenecja, 1564; Frankfurt nad Menem, 1575; Wenecja, 1594). W kolejnej rozprawie *De foramine ovali dissertatio* (Lyon, 1561) opisał odkryty przez siebie otwór owalny, znajdujący się w przegrodzie międzyprzedsionkowej serca, umożliwiającą przepływ

krwi między przedsionkami w okresie życia płodowego⁹. Potwierdził również istnienie przewodu tętniczego, łączącego tętnicę płucną z aortą, aktywnego przed urodzeniem dziecka, gdy jego płuca nie spełniają jeszcze swych funkcji¹⁰. Przewód ten został później nazwany przewodem tętniczym Botalla¹¹.

ze stosowaniem diety czy zachowywaniem licznych postów powodowało konieczność odsunięcia króla lub królowej od codziennych obowiązków z powodu „niemocy” („Król zaniemógł”). Wytoczenie takiej ilości krwi, która powodowała omdlenie pacjenta, uważano za korzystne, stąd duża część zabiegów kończyła się utratą świadomości. Dochodziło jednak do nadużywania tej praktyki. Prawdopodobnie sam Botallo zmarł z tego właśnie powodu. Por. J. Boucher, op.cit., s. 17.

⁹J.H. Skalski, W. Stembrowicz, *Rys historyczny kardiologii światowej*, w: *Dzieje kardiologii w Polsce na tle kardiologii światowej*, red. J. Kuch, A. Śródka, Warszawa 2004, s. 49.

¹⁰Rozszerzenie płuc podczas pierwszego oddechu zaraz po urodzeniu dziecka powoduje zamknięcie otworu owalnego, zamknięty zostaje też przewód tętniczy Botalla.

¹¹Przewód tętniczy był opisywany już przez Galena, jednak medycyna od XVI wieku posługuje się terminem przewód Botalla, zapewne uznając rolę medyka w do-

Okres, w którym Botallo prowadzi badania, to dla medycyny czas przełomowy, to czas ponownej recepcji dorobku medycyny antycznej i wzmożonego zainteresowania tą dziedziną wiedzy, zwłaszcza anatomią, co zaowocowało wówczas wieloma ważnymi odkryciami¹². W XVI wieku medycyna staje się nauką w pełni nowożytną – uwalniając się stopniowo spod wpływu średniowiecznej, scholastycznej metody dociekań, zaczyna bazować na rzetelnych badaniach empirycznych.

Zmiany te nie przebiegały jednak w atmosferze ogólnej akceptacji i zgody. Towarzyszyły im liczne kontrowersje i dyskusje zwolenników dwóch przeciwstawnych tendencji – konserwatywnych galenistów oraz liberalnych antygalenistów, którzy jako pierwsi zaczęli mówić głośno o przestarzałych i błędnych punktach anatomii Galena. Występowali tym samym przeciw medycznemu dogmatyzmowi – bezwarunkowemu zaufaniu uczonym autorytetom, których poglądy, nie zawsze oparte na rzetelnych badaniach empirycznych, stawały się z czasem hamulcem w rozwoju medycyny, zwłaszcza anatomii. *Sic ait Galenus* – te słowa rozpraszały wszelką wątpliwość¹³.

Spektakularne i symboliczne było wystąpienie ojca medycyny nowożytnej – Paracelsusa (1493-1541), znanego z krytycyzmu i niekonwencjonalnych poglądów, który w swojej szkole w Bazylei spalił publicznie dzieła Galena i Awicenny¹⁴. W gronie krytyków galenizmu znalazł się także flamandzki anatom Andreas Vesalius (1514-1564), autor przełomowego dzieła *De humani corporis fabrica* (*O budowie ciała ludzkiego*, 1543), od którego datuje się początek nowożytnej anatomii¹⁵. To pierwszy, oparty na wynikach sekcji zwłok, szczegółowy opis ciała ludzkiego, w którym Vesalius skorygował ponad dwieście błędów galenowskiej anatomii człowieka, dowodząc przy tym, że Galen badał jedynie ciała zwierząt.

Warto przy tym na marginesie zaznaczyć, że niemal do połowy XVI wieku sekcje zwłok nie były aprobowaną i oficjalnie uznaną metodą badań anatomicznych (głównie ze względu na negatywny stosunek Kościoła), co przekładało się na rangę chirurgii, uznawanej jeszcze w tym okresie

kładnym opisanium jego funkcjonowania. Terminu tego użył w 1587 roku Giulio Cesare Aranzio, ciesząc się opinią znawcy krążenia płodowego. Por. J.H. Skalski, W. Stembrowicz, op.cit., s. 61.

¹² T. Brzeziński, *U podstaw nowożytnego pojmowania zdrowia i choroby*, w: *Historia medycyny*, red. T. Brzeziński, Warszawa 2000, s. 114.

¹³ W. Szumowski, *Filozofia medycyny*, Kęty 2007, s. 163.

¹⁴ K. Zajusz, *Wybrane zagadnienia z historii medycyny*, Katowice 1982, s. 22.

¹⁵ Vesalius był uczniem galenisty Jacques'a Dubois (1478-1555), znanego jako Jacobus Sylvius. K. Zajusz, op.cit., s. 15.

za naukę pośrednią¹⁶. Dopiero rozwój broni palnej, a co za tym idzie, coraz częściej odnoszone rany, które należało opatrywać i leczyć, wymusił zmianę pozycji chirurgów i zaliczenie ich do grona lekarzy.

Wraz z upowszechnianiem tendencji antygalenowskich malała stopniowo liczba obrońców tradycyjnego modelu medycyny opartej na autorytecie Galena. Do tego grona należał Thomas Linacre (1460-1524)¹⁷, angielski humanista, lekarz króla Henryka VIII, pierwszy nowożytny tłumacz dzieł Galena, między innymi wspomnianego wyżej traktatu *De naturalibus facultatibus...* Galenistą był także Donato Antonio Altomare (1506-1562), neapolitański medyk z pokolenia Botalla, autor ostatniego z traktatów składających się na interesujący nas klocek. Uwagi pozostawione przez Botalla na marginesach powyższych tekstów pozwalają domyślać się jego krytycznego stanowiska w sporze o galenizm. Jak postaramy się wykazać w poniższej, ogólnej charakterystyce tych marginaliów, stanowią one także interesujące, żywe świadectwo dyskusji, która rozpaliała umysły lekarzy epoki renesansu i rozpoczęła nowy etap w dziejach badań medycznych.

Uważna lektura notatek Botalla, których najwięcej pozostawił na marginesach traktatów Galena, pozwala przyjrzeć się warsztatowi badawczemu medyka z Asti, jego podejściu do literatury przedmiotu, analizie tekstów medycznych. Botallo był czytelnikiem wnikliwym, o czym świadczą liczne podkreślenia w tekście oraz towarzyszące im często na marginesach lub wolnych kartach wypisy i komentarze. Jego uwaga skupiała się na fragmentach szczególnie interesujących i ważnych dla współczesnego anatoma, odnoszących się do zagadnień fundamentalnych, poglądów dyskusyjnych bądź uznanych już za przestarzałe i nieaktualne. Stąd wśród zapisków wiele krytycznych komentarzy do przytaczanych przez Galena argumentów, które szesnastowieczny lekarz ocenił jako błędne, słabe, nieprzekonujące, niepoważne czy wręcz niedorzeczne (*opinio erronea*¹⁸, *argumenta haec invalida sunt*¹⁹, *argumenta parum valida, ludicra argumenta*²⁰,

¹⁶ Jeszcze w 1553 roku Miguel Servet (ur. 1511), hiszpański humanista, teolog, chirurg i badacz anatomii, krytykujący niektóre dogmaty Kościoła dotyczące krwi, został spalony na stosie z powodu wyroku inkwizycji. T. Brzeziński, *Dawna medycyna i lekarze. Studium kształtowania zawodu*, w: *Historia medycyny*, red. T. Brzeziński, Warszawa 2000, s. 60.

¹⁷ J.B. Trapp, *Linacre*, w: *Lexikon des Mittelalters*, t. V, kol. 1995-1996; o poglądach i działalności Linakra szerzej: R.J. Durling, *Linacre and medical humanism*, w: *Linacre Studies. Essays on the life and work of Thomas Linacre*, Oxford 1977, s. 76-106.

¹⁸ C. Galenus, *De naturalibus facultatibus...*, s. 22.

¹⁹ *Ibidem*, s. 180.

²⁰ *Ibidem*, s. 206.

*stulta sententia*²¹). Swoją dezaprobatę wobec niektórych wywodów wyrażał szczególnie dobitnie, przekreślając fragmenty bądź całe strony tekstu.

Temperament włoskiego anatoma i jego stosunek do osiągnięć starożytnej medycyny uwidocznił się najwyraźniej na kartach traktatu *De naturalibus facultatibus...* Zapewnione uwagami i skreśleniami pokazują, że Botallo nie był biernym obserwatorem prowadzonej przez Galena polemiki z poglądami innych lekarzy na temat anatomii i czynności życiowych człowieka. Zaznacza wszystkie przytaczane i krytykowane przez Galena opinie starożytnych znawców medycyny, przede wszystkim Asklepiadesa (*contra Asclepiadem*, s. 24-36), Epikura (*contra Epicurum*, s. 37-39), Erasistratosa (*contra Erasistratum*, s. 47-53, 58-103) i Lykosa z Macedonii (*contra Lycum*, s. 54-56). Wiele uwag krytycznych Galena akceptuje i uznaje za słuszne, z niektórymi jednak polemizuje, co potwierdza m.in. notatka: *Haec Galeni argumenta in Erasistrati sententiam parva sunt efficacitiam, sed postrema fortiora sunt sumpta a sensibus*²². Lekarz z Asti staje także w obronie poglądów Erasistratosa na temat układu tętniczego krwi, przytaczanych przez Galena (i uznanych przez niego za błędne) w traktacie *An sanguis in arteriis natura contineatur*. Notuje wyraźnie na jednej stronie: *ratio haec vera est*²³ i na dolnym marginesie: *Erasistrati vera sententia de spiritu in arteriis contento*²⁴.

Szczególnie cenną zapiskę odnajdujemy na jednej z ostatnich stron trzeciej księgi *De naturalibus facultatibus...* Przekreślając podwójnymi liniami całostronicowy wywód Galena na temat budowy serca, Botallo, zapewne z myślą o przyszłym czytelniku, notuje u dołu następujące wyjaśnienie: *Aditus est a dextra cordis auricula in sinistram a nobis inventus et multis ostensus descriptusque in fine libri mei de catarrho*²⁵ (il. 2). To z pewnością jedna z nielicznych, a może jedyna z zachowanych notatek Botalla dotyczących opisanego przez niego otworu owalnego (*foramen ovale*). Kontynuacja tego wątku, a zarazem kolejne potwierdzenie dokonanego na przestrzeni wieków postępu w nauce anatomii, pojawia się na karcie tytułowej następnego tekstu Galena (współwydanego z traktatem *De naturalibus facultatibus...*) poświęconego krążeniu tętniczemu *An sanguis in arteriis natura contineatur*. Tu, na górnym marginesie, Botallo wyraził swoją opinię na temat poziomu wiedzy najwybitniejszego ze starożytnych lekarzy w za-

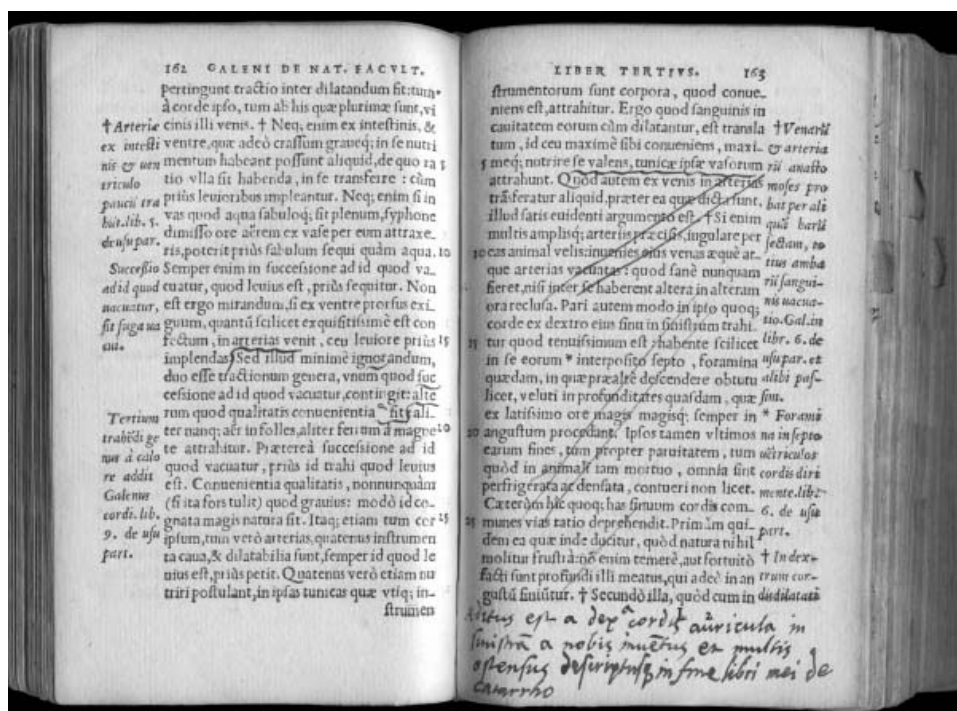
²¹ Ibidem, s. 25.

²² „Te argumenty Galena na poglądy Erasistratosa są mało wiarygodne, lecz te ostatnie mocniejsze są wyprowadzone ze zmysłów”. Ibidem, s. 25.

²³ „To twierdzenie jest prawdziwe”. Ibidem, s. 181.

²⁴ „Prawdziwe jest zdanie Erasistratosa o tchnieniu zawartym w tętnicach”. Ibidem.

²⁵ „Wejście jest od prawego uszka serca do lewego, przez nas odkryte, wielu pokazane i opisane na końcu mej książki o niezycie”. Ibidem, s. 163.

II. 2. Zapiski lekarza w traktacie Galena *De naturalibus facultatibus...*, s. 162-163

kresie układu krążenia: *Galenum non novisse verum transitum sanguinis in arterias patet*²⁶ (il. 3).

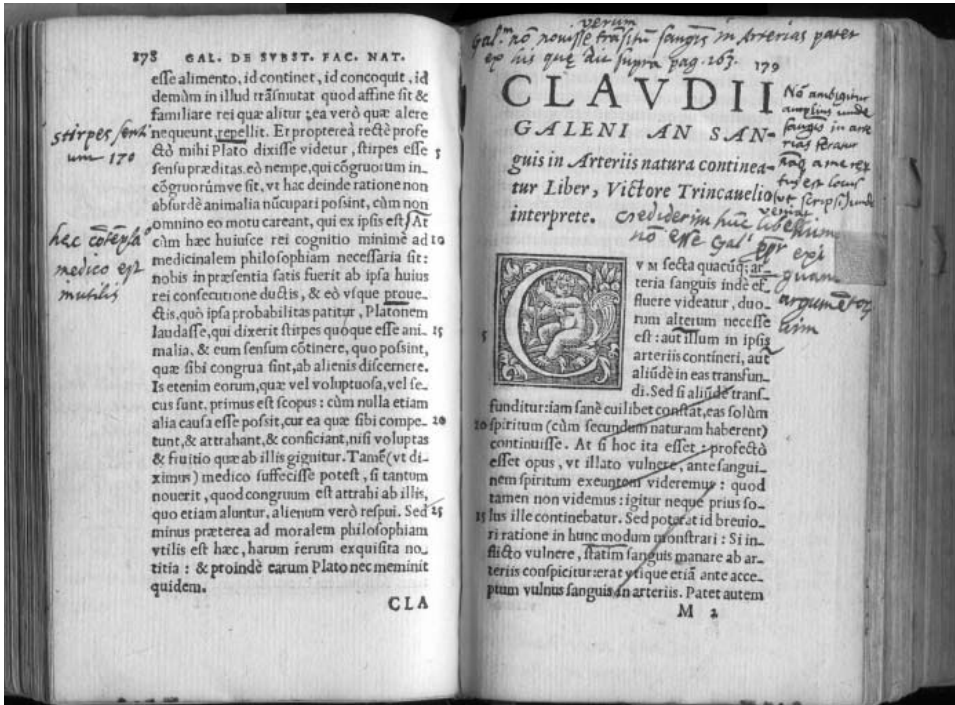
Ciekawą uwagę „recenzyjną” można przeczytać na marginesie ostatniej strony podsumowującego tekstu *Liber de naturalium facultatum substantia*. Obszerny wywód Galena na temat znaczenia myśli Platona i potrzeby uprawiania filozofii medycznej Botallo ucina krótkim stwierdzeniem: *haec contemplatio medico est inutilis*²⁷. Z kolei na stronie tytułowej drugiej księgi *De naturalibus facultatibus...* Botallo zanotował zdanie, które można uznać za zwięzłą krytyczną recenzję poglądów Galena zawartych w tej części traktatu: *Liber utilis quidem sed verbosus minimum [...] in Erasistratum et sane summo iure*²⁸.

Zainteresowania Botalla znajdują też odbicie w notatkach, którymi uzupełnia indeks rzeczowy do traktatu *De naturalibus facultatibus...* (strony

²⁶ „Okazuje się, że Galen nie znał prawdziwego przepływu krwi w tętnicach”. Ibidem, s. 179.

²⁷ „Takie rozważanie jest bezużyteczne dla lekarza”. Ibidem, s. 178.

²⁸ „Księga na pewno pożyteczna, lecz rozwlekła w mowie [...], tylko w niewielkim stopniu [wprowadza] w naukę Erasistratosa i w podstawowe zasady zdrowia”. Ibidem, s. 57.

Il. 3. Strona tytułowa traktatu Galena *An sanguis...* z notatkami Botalla

nienumerowane), dopisując pominięte hasła i pojęcia, m.in. takie jak: *atrabilis* (czarna żółć), *melancolicus succus* (płyn żółciowy), *venter sanguine alitur* (brzuch odżywiany przez krew).

Stronice dwóch ostatnich traktatów medycznych w interesującym nas klocku są już znacznie uboższe w zapiski Botalla i nie zawierają zbyt wielu uwag krytycznych. Poglądy Galena na temat czynników wpływających na skład i wartość krwi nie budziły, widocznie, wówczas sprzeciwu i wydaje się, że poza małymi wyjątkami były nadal aktualne. Jedna z nielicznych uwag Botalla do traktatu o płynach ustrojowych człowieka *De bono et malo succo...* dotyczy stwierdzenia Galena, że – jak pokazuje historia – rozwój epidemii zawsze łączył się z biedą. Włoski medyk dopisał sprostowanie: *Imo non cum fame sed cum pestilentibus affectibus conuenit historia*²⁹.

²⁹ „Zaiste, nie z nędzą, lecz ze skłonnościami do morowego powietrza łączy historia [zjawisko zarazy]”. C. Galenus, *De bono et malo succo...*, s. 42. Wywód Galena poświęcony zagadnieniu epidemii, ich przyczyn i uwarunkowań oparty jest prawdopodobnie na własnych doświadczeniach autora. Był on bowiem naocznym świadkiem długotrwałej epidemii (dżuma lub tyfusu plamistego), która dziesiątkowała mieszkańców Rzymu w latach 165-189 i która przeszła do historii pod nazwą dżuma Galena (lub Antonia). Zob. E. Sieńkowski, *Wielkie epidemie starożytności i ich wpływ na rozwój cywi-*

Analiza marginaliów w egzemplarzu znajdującym się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu pozwala określić w przybliżeniu czas, w którym Botallo je sporządził. *Terminus post quem* powstania tych zapisków wyznacza data opublikowania traktatu *De catarrho commentarius* (Paris, 1564), o którym Botallo wspomina w marginaliach na s. 163. Daje się zauważyć, że wiele miejsca w swych notatkach poświęca komentarzom dotyczącym układu krwionośnego. Wiadomo, iż w 1577 roku Botallo opublikował kolejny traktat – o praktyce puszczenia krwi *De curatione per sanguinis missionem*, stąd można przypuszczać, że zapiski powstały w latach 1564-1577.

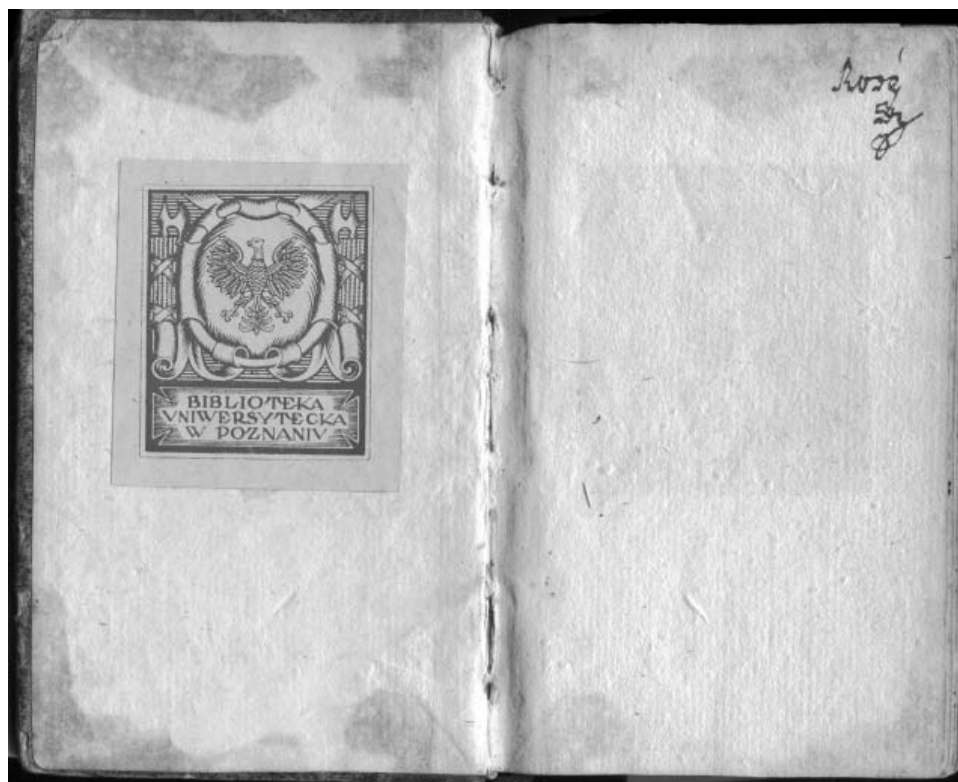
Trudno ustalić dalsze losy książki. Niewiele mówi nam na ten temat jej typowa osiemnastowieczna oprawa³⁰. Należy jednak zauważyć, że ówczesny introligator uszanował zapiski Botalla, dodając do bloku książki luźne kartki z notatkami medyka z Asti³¹. Z pewnością zrobił to na polecenie nowego właściciela. Na jednej z dodanych wówczas kart znajdujemy jeszcze jedną rękopiśmienną zapiskę proveniencyjną – podpis *Rosé* (il. 4). Może to ten właściciel łączy opisywany starodruk z Poznaniem? Wśród poznańskich rodzin Rose wielu było kupców i wydawców, ale znajdujemy też dwóch lekarzy – Józefa Konstantego Rosé (1826-1893) i jego brata Witolda (1816-1856). Czyżby książka ta należała do jednego z nich? J. K. Rosé³² zainteresowany historią medycyny mógł posiadać w swojej bibliotece szesnastowieczne wydanie dzieł Galena. W Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu znajduje się jego praca doktorska *De leucaemia* (Berlin, 1854), która nie zawiera, niestety, żadnych zapisków rękopiśmiennych au-

lizacji, w: *Wkład starożytności, średniowiecza i renesansu w rozwój nauk medycznych. Wybór materiałów z sesji naukowej, Toruń 12-13 września 1980*, red. W. Wróblewski, Toruń 1983, s. 137.

³⁰ Półskórek, na grzbiecie złożone tłoczenia z motywem roślinnym, szyldzik: GALENUS| DE NATURALI FACULTAT (XVIII wiek).

³¹ Do bloku książki dodano luźne karty z notatkami Botalla: 4 k. (w tym 1 k. czysta) przed 1 poz. klocka, 4 k. (w tym 3 k. czyste) po 1 poz. klocka oraz 8 k. (w tym 3 k. czyste) na końcu bloku książki.

³² Józef Konstanty Rosé był uczniem poznańskiego gimnazjum św. Marii Magdaleny. Po ukończeniu studiów na Uniwersytecie Berlińskim i uzyskaniu dyplomu doktora nauk medycznych (1854) rozpoczął pracę jako wolontariusz w szpitalu miejskim w Poznaniu. W latach 1861-1871 pełnił funkcję profesora Akademii Medyko-Chirurgicznej (od 1862 roku Szkoły Głównej) w Warszawie, gdzie obok teorii i terapii szczególnie wykładał także historię medycyny. Wybitny kardiolog, opublikował kilka prac, m.in. *O upuście krwi w chorobach serca* (1884) oraz *Diagnostyka fizykalna chorób płuc i serca* (1860); por. T. Ostrowska, *Rosé Józef Konstanty*, PSB, t. 32, Wrocław 1989-1991, s. 46-47; P. Szarejko, *Słownik lekarzy polskich XIX wieku*, t. 4, Warszawa 1997, s. 321-322.

Il. 4. Wyklejka klocka SD 314-316 I z exlibrisem Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu i podpisem Rosé

tora, pozwalających na jednoznaczną identyfikację podpisu znajdującego się w klocku dzieł Galena.

Nie udało nam się ustalić, kiedy i w jaki sposób wolumin ten trafił do Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. W księdze akcesyjnej, w której figuruje pod sygnaturą SD 314-316 I nie znajdujemy żadnych dodatkowych informacji. Wpis pochodzi z lat 1951-1952, ale nie wiadomo, czy książka ta została skatalogowana dopiero wówczas, czy może jedynie przekatalogowana z *numerus currens*? Brak nowszych znaków własnościowych nie pozwala ustalić, z jakiego księgozbioru pochodzi, kto był jej poprzednim właścicielem.

Przedstawiony ogólny opis woluminu znajdującego się w zbiorach BU jest jedynie wprowadzeniem do analizy znajdujących się w nim zapisków Leonarda Botalla. Odczytanie całości notatek – świadectwa krytycznej lektury – pozwoli badaczom historii medycyny dokładniej zrekonstruować

poglądy lekarza z Asti, będące świadectwem recepcji dzieł Galena w XVI wieku i toczącej się wokół nich dyskusji.

RENATA WILGOSIEWICZ-SKUTECKA,
ALICJA SZULC

The assigned reading of the physician – Leonardo Botallo's book in the collection of Poznań University Library

ABSTRACT. The French section of the old and rare books department of Poznań University Library includes an interesting collection (bound volume) of the sixteenth century medical treatises published by Guillaume Rouillé and Paul Miraillet in Lyon that consists of two works by Galen: *De naturalibus facultatibus libri tres* (1548) and *De bono et malo succo, liber unus* (1547) as well as a treatise written by Donato Antonio Altomare: *De alteratione, concoctione, digestionem, praeparationem, ac purgationem: ex Hippocratis et Galeni sententia methodus* (1548). The bound volume once belonged to Leonardo Botallo (1519-1587), an Italian anatomist and surgeon, court doctor to French kings. The text bears signs of his reading – there are numerous glosses on margins, underlined lines and hand-written comments in Latin. Even a cursory analysis of the notes (glosses), of Botallo's critical remarks on Galen's part in particular, allows us to examine the manifestation of the changes going on in medicine of the sixteenth century, i.e. the time when it reached a phase of being a fully-fledged modern branch of science.

The presented general characteristics of the volume only makes an introduction to a more detailed study on the notes by Leonardo Botallo. Further studies would allow historians in medicine to reconstruct the views and opinions of the doctor from Asti in Piedmont that can testify to the attitude towards and approach to Galen's work in the sixteenth century and to the contemporary debate surrounding their reception.

KEY WORDS: Leonardo Botallo, 16th century medicine galenism, old prints, Poznań University Library